

УДК 27-12:[001.891+378.4(477-25)КДА“18/19”
DOI: 10.18523/2617-1678.2019.3.3-14

Ткачук М. Л.

<http://orcid.org/0000-0003-3944-4437>

КАНДИДАТСЬКІ ТВОРИ СТУДЕНТІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ (1819–1924): СПЕЦИФІКА ЖАНРУ

У статті висвітлено особливості кандидатських творів студентів Київської духовної академії (КДА) XIX – початку XX ст. як найважливішого елементу їхньої освітньо-наукової підготовки. Спираючись на широке коло періоджерел (статуту духовних академій, укази Св. Синоду, журнали Конференції КДА, звіти та протоколи засідань академічної Ради, рукописні та друковані кандидатські твори випускників КДА, їхні спогади тощо), автор спростовує хибне ототожнення творів на здобуття ступеня кандидата богослов'я, написаних у православних духовних академіях Російської імперії, з сучасними кандидатськими дисертаціями. Розглядаючи ці твори як кваліфікаційні роботи на здобуття освітнього ступеня кандидата богослов'я, аналогічні за статусом до сучасних дипломних робіт здобувачів вищої освіти, автор доводить, що такий підхід не применшує їхнього важливого значення і потужного джерельного потенціалу у вивченні наукового доробку духовних академій XIX – початку XX ст. На прикладі Київської духовної академії у статті розкрито вагому роль самостійної дослідницької роботи студентів, опанування ними навичок академічного читання та письма у написанні якісних кандидатських творів; з'ясовано процедурні моменти, пов'язані з їхньою підготовкою, рецензуванням та оцінюванням. На підставі збережених рукописів кандидатських творів студентів КДА окреслено їхню проблематику, що стосувалася питань біблеїстики, патрології, догматичного, порівняльного, морального, пастирського богослов'я, літургії, гомілетики, розгляд яких здійснювався переважно на історичному матеріалі. Наголошено на особливій популярності у КДА, як і в інших духовних академіях, досліджень із церковно-історичної тематики – зокрема й вивчення історії Православної Церкви та її ієрархії в так званому Південно-Західному краї Російської імперії (фактично – на українських теренах), а також історії Київської Академії XVII–XIX ст. У статті з'ясовано, що всупереч вимозі Св. Синоду пропонувати й обирати для кваліфікаційних праць теми суто богословського змісту, в КДА знаходили можливість реалізовувати зацікавлення студентів іншими гуманітарними науками – передусім філософією, свідченням чого є понад сто збережених рукописів кандидатських творів із філософської проблематики.

Ключові слова: Київська духовна академія, кандидатські твори, богослов'я, філософія.

Попри вагомий результат, досягнуті у вивченні спадщини Київської духовної академії (1819–1924) упродовж останніх 25 років, поза увагою дослідників досі залишається значний масив періоджерел, представлений кандидатськими творами її студентів. Науковий доробок у вивчен-

ні кандидатських творів київських академістів обмежується загальними відомостями про їхню колекцію, що зберігається у фонді 304 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Крайня, 2009), передруком фондового каталогу (Клос, 2012; Клос & Парій,

2015) та поодинокими спробами істориків долучити деякі рукописи до історико-біографічних студій (Стародуб, 2008), характеристики певних напрямів наукової діяльності КДА (Файда, 2003) чи розгляду деяких історичних питань (Охріменко, 2012). Водночас поширені в літературі доволі поверхові уявлення про кандидатські праці студентів КДА та їхній справжній потенціал у вивченні історії та спадщини Київської Академії спонукають до з'ясування жанрової специфіки цього різновиду джерел, яке є необхідним кроком до їх змістовного вивчення та повноцінного впровадження до наукового обігу.

За сутністю і жанровою визначеністю кандидатські твори студентів духовних академій – це праці, написані на здобуття ступеня кандидата богослов'я. Широкий загал і деякі дослідники сприймають їх як аналоги сучасних кандидатських дисертацій – спеціальних дослідницьких праць, підготовлених для публічного захисту на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Однак наскільки коректним є таке отождоження з історичного погляду?

Наприклад, згідно з першим духовно-академічним статутом, який діяв у 1814–1869 рр. (Высочайше утвержденный 30 августа 1814 года (далі – Устав 1814 г.)), ступені кандидатів і магістрів богослов'я¹ присуджували студентам випускного курсу не на підставі публічних захистів спеціальних наукових праць, а згідно з підсумковими розрядними (рейтинговими) списками, які відображали їхні навчальні досягнення та поведінку. Випускникам, що потрапляли до списків «першого розряду», присуджували ступінь магістра²; решті випускників – ступінь кандидата (виняток становили ті особи, які потрапили до «другого розряду», не виявивши достатніх успіхів в опануванні богословських дисциплін – вони завершували навчання зі званням «дійсного студента»). Затверджуючи розрядні списки, академічні Конференції (колегіальні органи духовних академій, що опікувалися їхньою освітньою та науковою діяльністю)³ враховували оцінки, отримані студентами як за іспити («попередні» та «вирішальні»), так і за письмові твори – поточні (семестрові) та підсумкові («курсіві»), тобто написані наприкінці чотирирічного академічного курсу) (Титов, 1915, с. XIII–XIV), однак, наголосимо, ці останні не мали самодостатнього значення

¹ У Російській імперії ступінь магістра був вищим за ступінь кандидата. Наступним після магістерського і найвищим в ієрархії ступенів був ступінь доктора.

² Претенденти на ступінь магістра мали вирізнятися «не одними успехами в науках, но и благонравием» (Устав 1814 г., с. 945).

³ До складу Конференцій духовних академій, які очолювали єпархіальні архієреї (у Києві – митрополит Київський і Галицький), входили їхні ректори і професори (переважно ординарні), ректори місцевих духовних семінарій, авторитетні представники міського духовенства.

щодо присудження ступенів кандидата і магістра. Варто зазначити, що присудження кандидатського ступеня було прерогативою виключно академічних Конференцій; натомість ухвалені Конференціями рішення про присудження ступеня магістра потребували затвердження у відповідних синодальних структурах (Устав 1814 г., с. 947)⁴. Разом із розрядними списками потенційних магістрів до Петербурга надсилали й їхні випускні твори, які проходили процедуру додаткового рецензування⁵.

Статут православних духовних академій, впроваджений у 1869 р. (Высочайше утвержденный 30 мая 1869 г. (далі – Устав 1869 г.)), а також спеціально розроблене «Положение об испытаниях на ученые степени и звание действительного студента в духовных академиях», затвержене Св. Синодом 22 серпня 1874 р. (Положение, 1875), суттєво підвищували вимоги до претендентів на магістерський ступінь, натомість залишали за ступенем кандидата богослов'я, по суті, освітній статус. Відповідно до статуту 1869 р., повний академічний курс залишався чотирирічним, однак закінчити його отримували змогу студенти, «окончившие в 3-м курсе испытание с отличным успехом и представившие рассуждение, признанное удовлетворительным для степени кандидата» (Устав 1869 г., с. 553)⁶. На четвертому році навчання такі студенти у статусі магістрантів займалися спеціалізованим вивченням обраних предметів, з яких складала магістерські іспити і давали пробні лекції. Той, хто встигав протягом четвертого року підготувати і публічно захистити видану друком магістерську дисертацію, написання якої передбачало «основательное научное исследование предмета» (Положение, 1875, с. 6), закінчував навчання зі ступенем магістра. Натомість переважна більшість магістрантів обмежувалася складанням магістерських іспитів, виходячи з Академії зі ступенем кандидата богослов'я і зберігаючи право на присудження ступеня магістра на підставі публічного захисту друкованої дисертації (без додаткових екзаменів).

Попри певні зміни в організації та змісті навчальної роботи духовних академій, запроваджені статутами 1884 та 1910–1911 рр. ((Высочайше утвержденный 20 апреля 1884 г. (далі – Устав 1884 г.); Высочайше утвержденный 2 апреля 1910 г. (далі – Устав 1910 г.); Высочайше утвер-

⁴ Керівними синодальними органами, які опікувалися питаннями духовної освіти, були Комісія духовних училищ (1808–1839), Духовно-учбово управління (1839–1867), Учебный комитет (1867–1918).

⁵ Про процедуру додаткового рецензування див. докладніше: (Сухова, 2009, с. 102).

⁶ Решту вихованців випускали після третього курсу із званням «дійсного студента».

денные 26 августа 1911 года (далі – Изменения в уставе)), відмінність між освітнім (кандидатським) і науковими (магістерським та докторським) ступенями зберігалася впродовж усієї подальшої історії дореволюційних духовних академій: якщо здобуття магістерського і докторського ступенів вимагало підготовки і друку дисертацій (причому щодо магістерських робіт зберігалася процедура захистів, які відбувалися на розширених засіданнях академічних Рад), то ступінь кандидата богослов'я присуджувався випускникам духовних академій на підставі навчальних досягнень, відображених у розрядних списках. З 1884 р. і до закриття духовних академій у пореволюційні роки для здобуття ступеня кандидата студент мав опанувати повний чотирирічний академічний курс, виявивши при цьому «отличные», «очень хорошие» та «хорошие» успіхи у вивченні предметів, а також підготувати на четвертому році навчання спеціальний твір богословського змісту, що відповідав кандидатському рівню.

Зважаючи на зазначене, цілком очевидно, що праці студентів духовних академій на здобуття ступеня кандидата богослов'я, які називалися, за статутними документами, «рассуждениями» (Устав 1869 г., с. 553), «особыми сочинениями» (Устав 1884 г., с. 240), «курсовыми сочинениями» (Устав 1910 г., с. 427), були не дисертаціями (цей термін з 1869 р. застосовували до спеціальних праць, написаних на здобуття магістерського і докторського ступенів), а, фактично, аналогами сучасних дипломних (кваліфікаційних) робіт. Тож аби запобігти хибним асоціаціям, видається важливим уникати доволі поширеного у сучасних розвідках з історії Київської духовної академії терміна «кандидатські дисертації» щодо творів, написаних її студентами на здобуття ступеня кандидата богослов'я (наприклад: Файда, 2003; Крайняя, 2009; Охріменко, 2012 та ін.). Найбільш коректний і адекватний термін для позначення цих праць у сучасних дослідженнях, на нашу думку, – «кандидатські твори».

Варто зазначити, що запропонований підхід жодним чином не применшує важливого значення і потужного джерельного потенціалу кандидатських творів студентів духовних академій ХІХ – початку ХХ ст. (зокрема й Київської) у вивченні наукового доробку цих інституцій. На наше переконання, першодруки чи збережені рукописи цих творів якнайкраще увиразнюють вагомому роль самостійної дослідницької роботи студентів у їхній духовно-академічній освіті та фаховій підготовці, причому значна частина кандидатських творів за науковою новизною і значущістю, якісним змістом, ґрунтовністю та

дотриманням норм академічної доброчесності не лише не поступається сучасним дисертаціям на здобуття ступеня кандидата наук, а й у багатьох випадках, на жаль, перевищує їхній рівень.

Передумовою для підготовки якісних кандидатських творів студентами духовних академій були не лише ґрунтовна фахова підготовка та вивчення давніх і нових мов, що розпочиналися ще в семінарські роки, а й навички систематичного самостійного читання наукової літератури та академічного письма, опанування яких становило невід'ємну і важливу складову навчання здобувачів вищої богословської освіти.

Доволі показово, що прищеплення студентам таких навичок розглядалося як один із найважливіших напрямів освітньої діяльності духовних академій, визначений на рівні нормативних документів. Як зазначено у статуті 1814 р., «нет ничего тщетнее и слабее, как ученость, приобретенная насльшкою», тож «первое правило учебного управления есть стараться возбуждать собственные силы учащихся, давать им случай и удобность действовать. ...Учитель должен только помогать развитию ума» (Устав 1814 г., с. 912). Методом реалізації цієї настанови статут проголошував поєднання аудиторних занять (лекцій) із самостійною роботою студентів – так званним домашнім вправлінням у читанні та написанні творів і проповідей під керівництвом академічних наставників (Устав 1814 г., с. 912, 923–928). Особливі обов'язки щодо цього покладали на викладачів словесних наук, яким належало не лише ознайомлювати студентів із найкращими зразками словесності, а й привчати їх до аналітичного розбору прочитаного та самостійного «упражнения в слове». Формуючи у вихованців навички академічного письма, викладачі словесності були зобов'язані: 1) ніколи не дозволяти «сочинять без плана»; 2) вправляти студентів у різних «родах словесности», аби їхній розум міг отримати «надлежащую свободу, гибкость и пространство»; 3) піддавати їхні твори «здравой критике»; 4) привчати їх до «простоты и ясности» викладів та уникання «всякого напыщения и пустого велеречия» (Устав 1814 г., с. 924–925). Від викладачів історичних наук статут вимагав «заставлять студентов читать лучших древних историков», супроводжуючи читання «аналитическим отчетом», а також «упражняют студентов сочинением диссертаций¹ на разные эпохи и происшествия исторические» (Устав 1814 г., с. 925). Викладачі філософських наук мали привчати вихованців до читання та аналітичного розбору філософської літератури (в першу чергу –

¹ Тут – у безпосередньому значенні цього терміна, який походить від латинського *dissertatio* (твір, роздум, дослідження).

оригінальних першоджерел історії філософії, особливо творів Платона і «лучших его последователей»), а також вправляти їхній розум написанням «разных философских сочинений, всегда здоровой критикой профессора управляемых» (Устав 1814 г., с. 926). При вивченні богословських наук «лучшей методой» статут проголошував читання Святого Письма і святоотчої літератури, а їхніх викладачів зобов'язував «упражнять студентов в сочинении трактатов и рассуждений на данные им материи» (Устав 1814 г., с. 927).

Як засвідчують спогади вихованців Київської духовної академії різних поколінь, їхня звичка і любов до читання були зумовлені, звісно, не лише загальними статутними настановами. «Малокнижных людей» серед них майже не траплялося: для більшості студентів читання було не тільки улюбленим дозвіллям, а й потужним засобом поповнення знань (Певницкий, 1911, с. 122). Зацікавлення студентів не обмежувалися лише давніми першоджерелами і рекомендованими навчальними посібниками, а й стосувалися новітніх наукових праць, фахової та популярної періодики, художніх творів. Поширеним було читання німецькомовної, франкомовної, англійськомовної літератури, яке для багатьох стало дієвим способом вдосконалення знання іноземних мов¹. Варто додати, що можливості самоосвіти, якою дуже дорожили студенти Київської духовної академії, особливо сприяли багатющі фонди її фундаментальної та студентської бібліотек (Ткачук, 2015b, с. 30).

Зрозуміло, що систематичне читання і самостійне опанування студентами наукової літератури відігравали вагомий роль у підготовці їхніх

семестрових письмових творів і проповідей. Варто зазначити, що поряд із аудиторними заняттями – лекціями і так званими репетиціями (співбесідами з викладачами з поточного лекційного матеріалу) – написання творів було надзвичайно важливим елементом духовно-академічної освіти. За згадками вихованців КДА, «сочинениями определялось сравнительное достоинство студентов. Студенту, представлявшему отличные или весьма хорошие сочинения, мало могли вредить слабые усные ответы, и наоборот, хорошие и даже весьма хорошие ответы на экзаменах не могли выдвигать на видное место в разрядных списках тех, у кого были слабые сочинения» (Певницкий, 1911, с. 125).

До 1869 р. студенти молодших курсів писали твори з філософії, словесності, цивільної історії; старшокурсники вправлялись у темах із курсів Св. Письма, догматичного, морального і викривального богослов'я, літургії, біблійної та церковної історії, а також готували проповіді. Студенти 1820-х рр., наприклад, мусили писати по два «рассуждения» щомісяця, причому одне з них – латиною (Соколов, 1906, с. 164), а в 1850–1860-х рр. кількість письмових творів сягала десяти на рік (Певницкий, 1911, с. 126). Попри те, що тематика поточних студентських творів стосувалася переважно абстрактних питань і спонукала «сочинителей» до власних роздумів, не вимагаючи від них опанування численних джерел, необхідність перебувати у стані безперервного «сочинительства» подекуди перевищувала фізичні можливості студентів і обтяжувала викладачів, зобов'язаних постійно читати і коментувати їхні твори. Оскільки «конверсний» підхід негативно позначався на якості студентських опусів, у 1860-х рр. кількість поточних творів було поступово зменшено.

Наприклад, після запровадження статуту 1869 р. семестрові твори писали лише на першому і другому роках навчання: першокурсники подавали два твори із загальнообов'язкових дисциплін і один – зі спеціальних; студенти другого курсу готували по одному твору із загальнообов'язкових предметів і два – зі спеціальних. З 1884 р., відповідно до статутних вимог, упродовж кожного року навчання студенти першого, другого і третього курсів мали написати по три твори з певних дисциплін за темами, визначеними викладачами (на підготовку кожного надавали два місяці²), та по одній проповіді (подавалася викладачеві пастирського богослов'я і гомілетики

¹ Розмаїть читачьких зацікавлень київських академістів яскраво ілюструють, наприклад, спогади відомого церковного педагога і громадського діяча протоієрея Івана (Йоана) Пічети (1844–1920), який навчався у КДА в 1863–1867 рр.: «А чтением мы очень увлекались. Маколей – Полное собрание сочинений, Бокль – История цивилизации в Англии, Гизо – История цивилизации во Франции и Европе, Вебер – Всемирная история, Шлоссер – История XVIII столетия, Льюис – Физиология быденной жизни, Фейербах – Сущность христианства (лондонское издание), Куно Фишер – История философии, Льюис – История философии, Милль – Логика и индуктивный метод, Вундт – Душа человека и животных, Новицкий – Постепенное развитие философских учений, Гогоцкий – Философский словарь, Геттнер – История всеобщей литературы XVIII века, Пыпин и Спасович – История славянских литератур, историки Карамзин, Погодин, Костомаров и др. выдающиеся ученые и писатели постоянно были в обращении. Из старых светских журналов чаще всего прочитывали “Прописки”, а из новых, кроме духовных, “Современник”, “Русское слово” и “Русский вестник”. Журнальные статьи буквально проглатывали. Как только получался номер журнала, его по статьям разрезали на части и распределяли между читающими. Газетами сравнительно мало увлекались. ...О прочитанном много спорили, но влиянию модных публицистов не особенно поддавались» (Пичета, 1911, с. 65–66).

² Зазвичай перший семестровий твір студенти КДА готували впродовж жовтня–листопада, другий – у грудні–січні, третій – у лютому–березні.

на початку жовтня). За статутом 1884 р., дві третини від загальної кількості поточних творів студентів стосувалося богословської проблематики; за статутом 1910 р., із трьох семестрових творів два писали з богословських наук, один – із загальноосвітніх дисциплін.

Систематично вправляючись у підготовці творів, студенти духовних академії набували, як бачимо, неабиякого досвіду роботи з джерелами та опановували навички академічного письма, важливі для підготовки випускних праць на здобуття ступеня. Усвідомленням їхнього вагомого значення в духовно-академічній освіті та поступовим утвердженням за ними статусу спеціальних кваліфікаційних робіт дослідницького змісту Київська духовна академія завдячує діяльності митрополита Київського і Галицького Євгенія (Болховітінова, 1767–1837) – очільника її Конференції у 1823–1837 рр. Видатний церковний вчений¹, митрополит Євгеній відіграв вагомую роль у заохоченні студентів КДА до самостійних фахових студій і поступовій відмові від написання підсумкових творів у вигляді абстрактних «рассуждений» на користь досліджень із конкретної, недостатньо опрацьованої чи зовсім не вивченої тематики (передусім церковно-історичного та церковно-практичного спрямування), ґрунтованих на першоджерелах та науковій літературі². Його соратником у цій діяльності був вихованець (1819–1823) і ректор КДА у 1830–1839 рр. єпископ Інокентій (Борисов, 1800–1857)³. Тож не дивно, що вже з другої половини 1820-х рр. серед курсових творів київських академістів – «більшою частию характера отвлеченного, даже иногда мистического, схоластического до невероятности» (Мальшевский, 1867, с. 594) – почали з'являтися оригінальні та ґрунтовні наукові дослідження.

За спогадами випускників Київської духовної академії наступних поколінь, підготовку курсового твору на здобуття ступеня вони сприймали як найважливішу справу, порівняно з якою «отступали на второй план все другие занятия, обязательные для студентов» (Певницкий, 1911, с. 135). Для переважної частини

вихованців це був «найбільш інтересний час за все академічне життя, – перша спроба духовних сил у поважній та відповідальній праці, бо на її основі підводиться підсумок всієї академічної праці студента та вирішається наукова його кваліфікація» (Лотоцький, 1966, с. 144).

Робота над підсумковим твором тривала впродовж останнього, четвертого курсу (за винятком 1869–1884 рр., коли твір, відповідний кандидатському ступеню, студенти мали підготувати вже на третьому році навчання) – зазвичай до 1 квітня, в окремі періоди – до 1 травня. Навчальні плани духовних академії не передбачали спеціального часу на написання випускних творів: студенти готували їх паралельно з відвідуванням лекцій.

Теми кандидатських творів студенти обирали з переліку, запропонованого викладачами до початку навчального року та затвердженого ректором (з 1910 р. – також і єпархіальним архієреєм). Обираючи тему, студент фактично обирав собі наукового керівника – безпосереднього наставника, з яким консультувався щодо плану роботи, її джерел та стратегії дослідження. «Многие наставники в этом случае являлись добрыми советниками для студентов» (Певницкий, 1911, с. 136), однак у багатьох випадках наукове керівництво підготовкою кандидатських творів з об'єктивних чи суб'єктивних причин мало формальний характер⁴. Через це студенти КДА, працюючи над випускними творами, незрідка зверталися за консультаціями до відповідних

⁴ З об'єктивних обставин залишився без фактичного наукового керівництва, наприклад, випускник КДА 1865 р. (згодом – її заслужений ординарний професор), академік Української академії наук Микола Іванович Петров (1840–1921), обравши у 1864 р. для написання випускового твору тему «О словесных науках и литературных занятиях Киевской духовной академии до преобразования ее в 1819 г.», запропоновану бакалавром словесності Юхимом Михайловичем Крижановським. «Я с жаром ухватился за эту тему, – згадував М. І. Петров, – и, несмотря на то, что г. Крыжановский скоро выбыл из Киева на службу в Царство Польское, я один, без руководителя, пустился в безбрежное море киевских рукописных собраний» (Петров, 2003, с. 107).

Інший випускник і професор КДА, Володимир Петрович Рибінський (1867–1944), згадуючи свої студентські роки (1887–1891) і ремствуючи на брак належного наукового керівництва, пов'язував його з особистісними особливостями деяких викладачів: «При писании кандидатских сочинений помогали больше; в этот период наступало некоторое сближение между профессорами и студентами. Но все-таки надлежащего руководства не было. Я при написании своего кандидатского сочинения “Древнееврейская суббота” мною был обязан проф. А. А. Олесницкому, который дал и тему, и основные пособия. Но все-таки руководства настоящего я от него не получил. ...Много бы мог дать мне А. А. Олесницкий. Неоднократно я и подбегал к нему с разными недоумениями. Но никогда ни на одно не получил ответа, а главное – никогда не увидел желанного поручения начинающим ученым, передать ему свои приемы исследования, привлечь его в свою “школу”. Впрочем, это, может быть, не столько было выражением общего академического духа, сколько зависело от оригинальности и своеобразной замкнутости А. А. Олесницкого» (Рыбинский, 1936, арк. 15, 17 зв.).

¹ Про нього див.: (Бурега, 2015).

² Відвідуючи підопічну Київську духовну академію, митрополит Євгеній (Болховітінов) «любил входить в занятия студентов, расспрашивал особенно о сочинениях, как частных, так еще более курсовых, давал советы, указывал источники, которые иногда и присылал. Ободренные этим, студенты и сами иногда обращались к нему за источниками. ...Почти после каждого экзамена он посещал библиотеку, которая, по его указанию, [была] приведена в порядок с составлением точного каталога» (Мальшевский, 1867, с. 592).

³ Докладніше про це див.: (Ткачук, 2015а, с. 575–577).

фахівців із кола професорів КДА, а подекуди – й інших наукових інституцій.

Як з'ясовано вище, здобуття ступеня кандидата богослов'я не передбачало процедури захисту. Оцінювання кваліфікаційних творів студентів духовних академій полягало у визначенні їхньої відповідності чи невідповідності (або недостатньої відповідності) ступеню кандидата богослов'я. В окремі періоди історії загальний висновок академічних Рад доповнювався виставлянням оцінок за п'ятибальною шкалою (причому практикувалися оцінки з точністю до півбала – наприклад, «3½», а також зі знаками «+», «-» і навіть «⇒») або за шкалою: «отлично хорошо» (найвища оцінка) – «отлично» – «весьма хорошо» – «очень хорошо» (серед наступних за нею траплялася й оцінка «почти очень хорошо») – «очень удовлетворительно» – «хорошо» – «вполне удовлетворительно» – «удовлетворительно» – «достаточно» – «недостаточно» – «неудовлетворительно». Випускники, які отримували оцінку за підсумковий твір нижчу, ніж достатня, мусили задовольнятися званням дійсного студента; ті з них, хто мали гарні успіхи в опануванні дисциплін, отримували право на здобуття ступеня кандидата за умови подання на розгляд академічної Ради переробленого твору та здобуття ним позитивної оцінки.

До 1863 р. завершені твори читали викладачі відповідних предметів; праці, написані претендентами на магістерський ступінь, додатково переглядали ректор і єпархіальний архієрей (у Києві – митрополит Київський та Галицький), який очолював академічну Конференцію. Члени Конференції, своєю чергою, ухвалювали рішення щодо відповідності розглянутих випускних творів кандидатському/магістерському ступеням. Для претендентів на кандидатський ступінь, відповідно до розрядних списків, процедура оцінювання випускних творів на цьому закінчувалася. Твори «першорозрядників», на яких очікував ступінь магістра, додатково оцінювали сторонні рецензенти, призначені Комісією духовних училищ (після 1839 р. – Духовно-учбовим управлінням). Характерно, що керівні органи контролювали не лише якість цих творів, а й об'єктивність і вимогливість їхнього оцінювання викладачами та академічними Конференціями.

У 1863 р. процедура оцінювання випускних творів набула певних змін. Поряд із викладачем кожен подану працю мали прочитати ще два дійсні члени академічної Конференції, яка, своєю чергою, заслуховувала всі три відгуки й ухвалювала попереднє рішення щодо відповідності

твору кандидатському/магістерському ступеню. До «вищого начальства» належало надсилати вже не самі твори, а подання про присудження певних ступенів певним випускникам, розрядні списки студентів, відгуки всіх трьох рецензентів та академічної Конференції «о достоинстве их рассуждений» (Журналы, 1863, с. 1136–1137).

Із запровадженням статуту 1869 р. на кожен кандидатський твір студента третього курсу надавався один відгук – викладача, який запропонував тему (наукового керівника). Цей відгук заслуховувався на засіданні відділення, за яким навчався студент (богословського, церковно-історичного або церковно-практичного), розглядався Радою духовної академії та подавався на затвердження єпархіального архієрея.

Після скасування відділень, відповідно до статуту 1884 р., розгляд кандидатських творів студентів четвертого курсу здійснювали академічні Ради на підставі відгуку наукового керівника. Згідно з «Правилами для рассмотрения сочинений, представляемых на соискание ученых степеней», затвердженими указом Св. Синоду від 23 лютого 1889 р., Ради духовних академій мали оцінювати кандидатські твори на підставі двох письмових відгуків – наукового керівника й одного з членів Ради, призначеного ректором (Правила, 1889, с. 181–182). Важливо зазначити, що з 1869 р. усі відгуки на кандидатські твори студентів Київської духовної академії оприлюднювалися у протоколах засідань Ради, які друкувалися в журналі «Труды Киевской духовной академии» та окремими накладками. Ці відгуки засвідчують дуже ретельний підхід викладачів і керівництва КДА до розгляду кваліфікаційних творів студентів. Поряд із ґрунтовним (часто дуже детальним) і критичним аналізом рецензованих праць вони містять чимало змістовних викладів теоретичного і методологічного характеру, що робить їх, як доводять сучасні дослідники (Головащенко, 2011), одним із важливих джерел для вивчення наукової спадщини Київської духовної академії.

Зважаючи на особливу вимогливість академічних корпорацій та синодальних структур до випускних творів, яка стосувалася не формальних ознак на кшталт обсягу та оформлення (спеціальних регламентацій щодо яких не було), а передусім змісту роботи, повноти джерельної бази та ретельності в опрацюванні джерел, рівня самостійності в написанні тексту, правильності суджень і висновків з погляду православного віровчення, якості наукового письма, більшість студентів ставилася до підготовки своїх праць із належним сумлінням і ґрунтовністю (поодинокі

випадки академічної недоброчесності викривали й суворо карали). Працюючи над обраними темами – зазвичай недостатньо дослідженими, а подекуди й узагалі недослідженими, – вони залучали до аналізу великі масиви не лише друкованої літератури (зокрема й іноземними мовами), а й архівних документів та рукописів, вперше вводячи їх до наукового обігу. Чимало студентів не обмежувалося лише київськими бібліотеками та архівами, вирушаючи в пошуках джерел для своїх підсумкових творів до Санкт-Петербурга, Москви та інших міст Російської імперії. Для багатьох випускників Київської духовної академії, яким судилося стати видатними вченими, робота над кандидатським твором стала важливим досвідом самостійного наукового дослідження, а перші здобуті результати й висока оцінка старших колег – потужним поштовхом для подальшої дослідницької діяльності, зокрема й підготовки та захисту магістерських і докторських дисертацій.

Додатковими стимулами для студентів були грошова премія митрополита Йосифа (Семашка), якою з 1871 р. відзначали найкращі кандидатські твори випускників духовних академії¹, а також публікація в академічних журналах (зокрема й у «Трудах Киевской духовной академии»²) та інших виданнях³. Наприклад, ще у 1820–1830-х рр. з ініціативи митрополита Київського та Галицького Євгенія (Болховітінова), підтриманої ректором Київської духовної академії єпископом Інокентієм (Борисовим), було надруковано перші збірники її студентських творів⁴. На початку ХХ ст. це важливе започаткування відродив ректор Київської духовної

академії у 1898–1902 рр., єпископ (згодом – архієпископ) Димитрій (Ковальницький, 1839–1913). Пожертвовані ним у 1902 р. кошти (15 тис. руб.) склали капітал для видання щорічника «Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Киевской духовной академии», в якому друкувалися, за рішенням академічної Ради, найкращі кандидатські твори (в повному обсязі або частково), а також проповіді (Извлечение, 1902, с. 206–219). У 14 випусках цього щорічника, виданих у 1904–1915 та 1917 рр., опубліковано доробки випускників Київської духовної академії 1903–1916 рр.⁵ Деякі випускні твори вихованців КДА ХІХ ст. видано окремими накладками⁶.

Зрозуміло, однак, що більшість кандидатських творів київських академістів залишилися ненадрукованими. Значна їхня частина (понад дві тисячі одиниць, що хронологічно охоплюють майже весь період історії КДА) зберігається нині у фонді 304 «Колекція дисертацій студентів Київської духовної академії» Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; низка творів (понад сто одиниць) потрапила до Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (фонд 711 «Київська духовна академія»). Попереднє ознайомлення з різними за форматом і обсягом рукописами⁷ дає змогу розширити уявлення про проблемне поле наукових досліджень у КДА ХІХ – початку ХХ ст.

Очевидно, що, пропонуючи теми для випускних творів на здобуття ступеня кандидата богослов'я, викладачі духовних академії орієнтувалися передусім на загальні настанови відповідних синодальних структур щодо їхнього богословського спрямування, тим паче, що в окремі періоди, як-от за часів обер-прокурорства Костянтина Побєдоносцева (в 1880–1905 рр.), позначених посиленням «охранительством» начал православ'я, самодержав'я і народності, ці настанови набували ригористичного характеру. Наприклад, Статут духовних академії 1884 р. містив принципову вимогу пропонувати й обирати для кандидатських творів теми суто богословського змісту (Устав 1884 г., с. 240), а затверджені у 1889 р. синодальні «Правила для рассмотрения сочинений,

¹ Серед випускників КДА, відзначених Йосифівською премією, було чимало відомих згодом науковців та її майбутніх професорів – зокрема Митрофан Ястребов (премія 1871 р. за твір «Современное язычество на Руси»), Маркеллін Олесницький (премія 1873 р. за твір «О Книге Иова. (Критическое исследование)»), Костянтин Попов (премія 1875 р. за твір «Юрьевский архимандрит Фотий и его общественная деятельность»), Микола Дроздов (премія 1876 р. за твір «Исторический характер Книги Юдифь»), архієпископ Василій (Богдановський) (премія 1886 р. за твір «Лжеучения, обличаемые в Первом послании апостола Иоанна»), Петро Кудрявцев (премія 1892 р. за твір «Важнейшие местные церкви на Востоке во II и III веках и взаимодействие их в развитии общехристианской мысли и жизни в указанный период»), Михайло Скабалланович (премія 1896 р. за твір «Изложение содержания Книги пророка Иезекииля»), Йосип Бродович (премія 1897 р. за твір «Книга пророка Осии (введение и экзегезис)»), Віктор Фаминський (премія 1903 р. за твір «Религиозно-нравственные воззрения Л. Аннея Сенеки (философа) и отношение их к христианству»), Микола Фетисов (премія 1908 р. за твір «Диодор Тарсийский») та ін.

² Див., наприклад: (Невский, 1861; Диминский, 1868; Аболенский, 1876) та ін.

³ Див., наприклад: (Новицкий, 1871; Малиженовский, 1895) та ін.

⁴ Див., зокрема: (Некоторые опыты, 1824; Опыты упражнений, 1832; Собрание сочинений, 1839).

⁵ Див., наприклад: (Переверзев, 1905; Онглик, 1905; Рождественский, 1908; Гладкий, 1909) та ін.

⁶ Див., наприклад: (Новицкий, 1832; Гогоцкий, 1841; Макарий (Булгаков), 1843; Евсевий (Ильинский), 1853) та ін.

⁷ Діапазон обсягу рукописів випускних творів, що зберігаються у фонді 304, – від десятка до понад тисячу сторінок. Стилий обсяг мають твори, написані у перші десятиліття діяльності КДА.

представляемых на соискание ученых степеней» прямо забороняли Радам духовних академій призначати чи схвалювати теми, «которые не имеют богословского характера или имеют самое отдаленное отношение к богословию» (Правила, 1889, с. 177).

Зважаючи на зазначене, цілком не дивно, що кандидатські твори студентів Київської духовної академії стосувалися передусім питань біблеїстики, патрології, догматичного, порівняльного, морального, пастирського богослов'я, літургії, гомілетики. Характерно, що дослідження цих питань ґрунтувалося здебільшого на історичному матеріалі: в умовах посиленої цензури вивчати, приміром, догматично-богословський, морально-богословський чи проповідницький доробок християнських отців і подвижників було набагато безпечніше і результативніше з погляду успішного здобуття ступеня, ніж занурюватися у теоретичні аспекти, сповнені «пасток» заборонених чи «небажаних» ідей.

Особливу популярність у КДА, як і в інших духовних академіях, мала церковно-історична тематика. Варто уваги, що з-поміж кандидатських творів київських академістів значну частину становили праці, присвячені історії Православної Церкви та її ієрархії в так званому Південно-Західному краї Російської імперії (фактично – на українських теренах), а також дослідження з історії Київської Академії XVII–XIX ст.

Вимога пропонувати й обирати теми богословського характеру, звісно, не сприяла розвитку наукових студій з інших гуманітарних наук, зокрема й філософських, вивченню яких належало, як відомо, вагоме місце в духовно-академічній освіті (Ткачук, 2002; Ткачук, 2011). Однак попри синодальне табування тем, пов'язаних із дослідженням різних питань психології і педагогіки чи актуальних напрямів західної філософії, або ж із оглядами західної літератури «по предметам различных наук общего образования» (Правила, 1889, с. 177), жодні заборони не могли згасити гуманітарних зацікавлень студентів і викладачів КДА, для реалізації яких пропонувалися й обиралися теми з богословським підтекстом або принаймні «прив'язкою» до релігійного ґрунту. Тож не дивно, що серед кандидатських творів київських академістів залишилося чимало праць з філософської, літературознавчої, педагогічної, психологічної проблематики.

Зокрема в колекції кандидатських творів студентів Київської духовної академії, що зберігається

в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ми віднайшли понад сто рукописів, тематика яких має безпосередній стосунок до філософських наук. Значну частину з-поміж них становлять твори з історії філософії – західної (від античності до початку XX ст.), східної, російської. Цілу низку історико-філософських праць вихованців КДА присвячено аналізу філософської спадщини Київської Академії; ці праці – зайве потвердження того факту, що традицію її систематичного вивчення було започатковано саме в КДА.

Серед збережених рукописів – низка праць з теоретичної («систематичної») філософії, які увиразнюють зацікавлення київських академістів проблемами гносеології, філософії історії, соціальної філософії, аксіології, етики та естетики, філософії релігії. Загалом, наявність у колекції збережених кандидатських творів студентів Київської духовної академії рукописів із філософської проблематики доволі промовисто ілюструє неефективність політики заборон і обмежень у сфері освіти і науки, а надто спроб «приборкати» той нездоланий філософський Ерос, що впродовж багатьох століть підтримує існування філософії як особливої форми пізнання людини і світу.

Попри те, що серед кандидатських творів студентів КДА траплялися роботи різного рівня, більшість із них стосувалася проблематики, позначеної науковою новизною, і була виконана, зважаючи на збережені письмові відгуки керівників та рецензентів, на доволі високому дослідницькому рівні. Чимало праць (передусім ті, що склали підґрунтя майбутніх магістерських дисертацій) заслужили не лише відмінні оцінки, а й фахове визнання. Зрозуміло, що сьогодні, коли у вивченні цих кандидатських творів зроблено лише перші кроки, поспішати з висновками й оцінками щодо їхньої наукової значущості не варто. Тим не менш, високий рівень загальноосвітньої та богословської підготовки київських академістів, володіння ними методиками самостійної роботи з архівними документами, рукописами, науковою літературою, ґрунтовне знання давніх і нових мов, необхідне для читання оригінальних текстів, опанування навичок академічного читання й письма, суворі вимогливість викладачів до дотримання ними вимог академічної доброчесності – усі ці фактори надають особливий валідності кандидатським творам студентів Київської духовної академії та роблять їх репрезентативним комплексом джерел до вивчення її наукового доробку.

Список посилань

- Аболенский, И. И. (1876). Московское государство при царе Алексее Михайловиче и патриархе Никоне по запискам архидьякона Павла Алеппского. *Труды Киевской духовной академии*, 4, 143–165, 7, 67–140, 8, 309–356, 12, 644–702.
- Бурега, В. В. (2015). Євгеній (Болховітінов Євфимій Олексійович). В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924*: енциклопедія в 2 т. Т. 1: А–К (с. 496–500). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Высочайше утвержденные 26 августа 1911 года изменения в Уставе православных духовных академий. (1914). В *Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье*. Т. XXXI (с. 961–966). Санкт-Петербург: Государственная тип.
- Высочайше утвержденный 30 августа 1814 года проект Устава духовных академий. (1830). В *Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Собрание первое*. Т. XXXII (с. 910–954). Санкт-Петербург: Тип. II отделения собственной его величества канцелярии.
- Высочайше утвержденный 30 мая 1869 г. Устав православных духовных академий. (1873). В *Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Собрание второе*. Т. XLIV. Ч. 1 (с. 545–556). Санкт-Петербург: Тип. II отделения собственной его величества канцелярии.
- Высочайше утвержденный 20 апреля 1884 г. Устав православных духовных академий. (1887). В *Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье*. Т. IV (с. 232–243). Санкт-Петербург: Государственная тип.
- Высочайше утвержденный 2 апреля 1910 г. Устав православных духовных академий. (1913). В *Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье*. Т. XXX (с. 414–431). Санкт-Петербург: Государственная тип.
- Гладкий, А. К. (1909). Эстетическая культура в ее отношении к нравственному развитию личности и общества. В *Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Киевской духовной академии LX курса (1907 г.)* (с. 177–454). Киев.
- Гогоцкий, С. С. (1841). *Критическое обозрение учения Римской церкви о видимой главе Церкви*. Киев.
- Головащенко, С. І. (2011). Студентські твори з бібліології в Київській духовній академії кінця XIX – початку XX ст.: вимоги та критерії оцінювання. *Наукові записки НАУКМА, Філософія та релігієзнавство*, 115, 76–83.
- Диминский, С. Я. (1868). Исследование о Талмуде. *Труды Киевской духовной академии*, 1, 106–144, 5, 298–337, 8, 269–295, 12, 332–354.
- Евсевий (Ильинский), иером. (1853). *Кто был первый митрополит Киевский?* Киев: Губернская типография.
- Журналы заседаний Конференции Киевской духовной академии за 1863 год*. (1863). (Ф. 175, № 59/11). Институт рукопису Национальної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ.
- Извлечение из протоколов заседаний Совета Киевской духовной академии за 1901–1902 учебный год. (1902). Киев: Тип. И. И. Горбунова.
- Клос, В. В., прот. (2012). Рукописні напрацювання випускників Київської Академії, що знаходяться у фонді № 304 Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та бібліотеці Київської православної богословської академії. *Труди Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії*, 10, 99–140.
- Клос, В. В., прот., Парій Р. П. (2015). Рукописні напрацювання випускників Київської духовної академії (1893–1920). *Труди Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії*, 15, 203–206.
- Крайняя, О. А. (2009). Диссертационный фонд Киевской духовной академии в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. *Труди Київської духовної академії*, 11, 164–192.
- Лотоцкий, О. Г. (1966). *Сторінки минулого*. Ч. 1. [Саут-Баунд-Брук]: Українська Православна Церква у США.
- Макарий (Булгаков), иером. (1843). *История Киевской Академии*. Санкт-Петербург: Тип. К. Жернокова.
- Малиженковский, Н. Ф. (1895). Киевский женский Вознесенский (Флоровский) монастырь. *Киевские епархиальные ведомости*, 6, 240–251, 7, 275–293, 9, 381–400, 11, 488–506, 13, 583–598.
- Мальшевский, И. И. (1867). Деятельность митрополита Евгения в звании председателя Конференции Киевской духовной академии. *Труды Киевской духовной академии*, 12, 567–650.
- Невский, М. В. (1861). Современное состояние вопроса о соединении Церквей – Восточной и Западной. *Труды Киевской духовной академии*, 7, 304–358, 8, 359–395.
- Некоторые опыты воспитанников Киевской духовной академии, изданные по окончании первого учебного курса 1823 года*. (1824). Киев: Тип. Академическая при Киево-Печерской лавре.
- Новицкий, О. М. (1832). *О духоворацах*. Киев: Тип. Академическая при Киево-Печерской лавре.
- Новицкий, Я. А. (1871). Иоанн Гербиний, виленский пастор половины XVII века, и его «Подземный Киев». *Вестник Западной России*, 4, 1–37.
- Онглик, Н. К. (1905). Социальное значение христианства по учению Ф. М. Достоевского. В *Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Киевской духовной академии LVII курса (1904 г.)* (с. 411–564). Киев.
- Опыты упражнений воспитанников Киевской духовной академии пятого учебного курса*. (1832). Т. 1–2. Киев: Тип. Академическая при Киево-Печерской лавре.
- Охріменко, Г. В. (2012). Джерела для вивчення питання укладання Берестейської унії та полеміки щодо неї: на основі наукових досліджень представників Київської духовної академії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичне релігієзнавство*, 6, 231–240.
- Певницкий, В. Ф. (1911). *Мои воспоминания. II. Студенческие годы*. Киев: Тип. Университета Св. Владимира.
- Переверзев, С. В. (1905). Идея Богочеловечества в богословско-философской системе Вл. Соловьева. В *Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Киевской духовной академии LVII курса (1904 г.)* (с. 1–131). Киев.
- Петров, Н. И. (2003). Воспоминания старого археолога. В *Микола Петров. Скрижали пам'яті* (с. 106–143). Київ: Либідь.
- Пичета, Й. Х, прот. (1911). *Факты и воспоминания из школьной жизни герцеговинца*. Харьков: Мирный труд.
- Положение об испытаниях на ученые степени и звание действительного студента в духовных академиях. (1875). В *Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 1874–1875 учебный год*. Приложения (с. 1–18). Киев: Тип. С. Т. Еремеева.
- Правила для рассмотрения сочинений, представляемых на соискание ученых богословских степеней. (1889). В *Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1888–1889 учебный год* (с. 176–183). Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого.
- Рождественский, Ф. А. (1908). Взгляд на отношение Церкви и государства в новейшей русской богословско-философской литературе (в связи с общей историей вопроса). В *Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Киевской духовной академии LX курса (1907 г.)* (с. 177–454). Киев.
- Рыбинский, В. П. (1936). *К истории Киевской духовной академии (курс 1887–1891 гг.)*. (Ф. 33, № 973). Институт рукопису

- Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ.
- Собрание сочинений студентов Киевской духовной академии. (1839). Т. 1. Киев: Университетская тип.
- Соколов, Н. И., прот. (1906). Воспоминания и автобиография одесского протоиерея Николая Ивановича Соколова. *Киевская старина*, 10, 155–197.
- Стародуб, А. В. (2008). Випускник Київської духовної академії Памфіл Левицький та його кандидатський твір «Иоасаф Кроковский, митрополит Киевский». *Київська Академія*, 5, 81–101.
- Сухова, Н. Ю. (2009). Значение Святейшего Синода в истории научно-богословской аттестации (1839–1917). *Вестник Челябинского государственного университета. История*, 37, 101–109.
- Титов, Ф. И., прот. (1915). Введение. В *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. III (1796–1869 гг.)*. Т. V: 1823–1869 гг. (с. VII–XXVI). Киев: Тип. И. И. Чоколова.
- Ткачук, М. Л. (2002). Як вивчали історію філософії в Київській духовній академії ХІХ – початку ХХ ст. *Магістеріум. Історико-філософські студії*, 9, 35–51.
- Ткачук, М. Л. (2009). Філософська спадщина Київської духовної академії: стан і перспективи дослідження. *Труди Київської духовної академії*, 11, 205–214.
- Ткачук, М. Л. (2011). Філософія в Київській духовній академії: освітній аспект. В М. Л. Ткачук (Ред.), *Філософська освіта в Україні: історія та сучасність* (с. 66–94). Київ: Аграр Медіа Груп.
- Ткачук, М. Л. (2015а). Інокентій (Борисов Іван Олексійович). В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т. Т. 1: А–К* (с. 574–583). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М. Л. (2015б). Київська духовна академія (1817–1924): сторінками історії. В М. Л. Ткачук (Упоряд., наук. ред.), В. С. Брюховецький (Відп. ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія в 2 т. Т. 1: А–К* (с. 9–55). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Файда, О. В. (2003). Візантиністика у дисертаціях студентів Київської духовної академії (30-ті роки ХІХ ст. – початок ХХ ст.). *Південний архів*, XXII, 41–44.
- Abolenskii, I. I. (1876). Moskovskoe gosudarstvo pri tsare Aleksee Mikhailoviche i patriarkhe Nikone po zapiskam arkhid'iakona Pavla Aleppskogo [Muscovy Under Tsar Alexei Mikhailovich and Patriarch Nikon According to the Notes by Archdeacon Pavel Aleppsky]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 4, 143–165, 7, 67–140, 8, 309–356, 12, 644–702 [in Russian].
- Bureha, V. V. (2015). Yevhenii (Bolkhovitinov Yevfymii Oleksiiovych). In M. L. Tkachuk, V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiiia v imenakh: 1819–1924 [Kyiv Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. Vol. 1: A–K* (pp. 496–500). Kyiv: Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Gladkii, A. K. (1909). Esteticheskaya kul'tura v ee otnoshenii k npravstvennomu razvitiuu lichnosti i obshchestva [Aesthetic Culture in its Attitude Towards Moral Development of Individual and Societies]. In *Ucheno-bogoslovskie i tserkovno-propovednicheskie opyty studentov Kievskoi dukhovnoi akademii LX kursa (1907 g.) [Exercises in Theological Sciences and Clerical Preaching of Kyiv Theological Academy Students of Course LX (1907)]* (pp. 177–454). Kyiv [in Russian].
- Gogotskii, S. S. (1841). *Kriticheskoe obozrenie ucheniia Rimskoi tserkvi o vidimoi glave Tserkvi [Critical Review of the Teachings of the Roman Church on the Visible Primate of the Church]*. Kyiv [in Russian].
- Holovashchenko, S. I. (2011). Studentski tvory z bibliolohii v Kyivskii dukhovni akademii kintsia XIX – pochatku XX st.: vymohy ta kryterii otsiniuvannia [Student Essays on Biblical Studies in the Kyiv Theological Academy of the late XIX – early XX century: Requirements and Evaluation Criteria]. *Naukovi zapysky NaUKMA (Filosofia ta relihieznavstvo)*, 115, 76–83 [in Ukrainian].
- Diminskii, S. Ia. (1868). Issledovanie o Talmude [A Study on Talmud]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 1, 106–144, 5, 298–337, 8, 269–295, 12, 332–354 [in Russian].
- Evsevii (Il'inskii), ierom. (1853). *Kto byl pervyi mitropolit Kievskii? [Who was the First Metropolitan of Kiev?]*. Kyiv: Gubernskaia tipografiia [in Russian].
- Faida, O. V. (2003). Vizantynistyka u dysertatsiiakh studentiv Kyivskoi dukhovnoi akademii (30-ti roky XIX st. – pochatok XX st.) [Byzantine Studies in the Dissertations of Kyiv Theological Academy Students (1830th – the Beginning of the 20th Century)]. *Pivdennyi arkhiv*, XXII, 41–44 [in Ukrainian].
- Izvlachenie iz protokolov zasedanii Soveta Kievskoi dukhovnoi akademii za 1901–1902 uchebnyi god [Extract from the Minutes of the Council of the Kiev Theological Academy for the 1901–02 school year]. (1902). Kyiv: Tip. I. I. Gorbunova [in Russian].
- Izmeneniia v ustave. (1914). Vysochaishe utverzhdennye 26 avgusta 1911 goda izmeneniia v Ustave pravoslavnykh dukhovnykh akademii [Amendments to Theological Academies Statute, Highest Approved August 26, 1911]. In *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie tret'e [The Complete Collection of Laws of Russian Empire. Third Collection]*. Vol. XXXI (pp. 961–966). St. Petersburg: Gosudarstvennaia tipografiia [in Russian].
- Klos, V. V., protoierei. (2012). Rukopysni napratsiuvannia vypusnykiv Kyivskoi Akademii, shcho znakhodiatsia u fondi № 304 Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho ta bibliotetsi Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii [Handwritten Works of Kyiv Theological Academy Graduates, Stored at Fonds 304 Manuscript Institute, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine and The Library of Kyiv Orthodox Theological Academy]. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii: bohoslavsko-istorychnyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu*, 10, 99–140 [in Ukrainian].
- Klos, V. V., protoierei, & Parii, R. P. (2015). Rukopysni napratsiuvannia vypusnykiv Kyivskoi dukhovnoi akademii (1893–1920) [Handwritten Works of Kyiv Theological Academy Graduates (1893–1920)]. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii: bohoslavsko-istorychnyi zbirnyk Kyivskoi pravoslavnoi bohoslavskoi akademii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu*, 15, 203–62 [in Ukrainian].
- Krainiia, O. O. (2009). Dissertatsionnyi fond Kievskoi dukhovnoi akademii v Institute rukopisi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo [Thesis Fonds of Kyiv Theological Academy in Manuscript Institute, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine]. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi Akademii*, 11, 164–92 [in Russian].
- Lototskyi, O. H. (1966). *Storinky mynuloho [The Pages of the Past]*. Ch. 1. [Saut-Baund-Bruk]: Ukrainka Pravoslavna Tserkva u USA [in Ukrainian].
- Makarii (Bulgakov), ierom. (1843). *Istoriia Kievskoi Akademii [History of Kyiv Academy]*. St. Petersburg: Tipografiia K. Zhernokova [in Russian].
- Malizhenovskii, N. F. (1895). Kievskii zhenskii Voznesenskii (Florovskii) monastyr' [Kiev Female Ascension Convent]. *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 6, 240–251, 7, 275–293, 9, 381–400, 11, 488–506, 13, 583–598 [in Russian].

- Malyshevskii, I. I. (1867). Deiatel'nost' mitropolita Evgeniia v zvanii predsedatelia Konferentsii Kievskoi dukhovnoi akademii [The Activities of Metropolitan Evgenii as a Chairman of Kiev Theological Academy Conference]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 12, 567–650 [in Russian].
- Nevskii, M. V. (1861). Sovremennoe sostoianie voprosa o soedinenii Tserkvei – Vostochnoi i Zapadnoi [The Modern State of the Issue of the Unification of the Churches of East and West]. *Trudy Kievskoi dukhovnoi akademii*, 7, 304–358, 8, 359–395 [in Russian].
- Nekotorye opyty uprazhnenii vospitannikov Kievskoi dukhovnoi akademii, izdannye po okonchaniu pervogo uchebnogo kursa 1823 goda* [Some Exercise Experiences of Kyiv Theological Academy Students, Published After the Conclusion of the First Year of Study]. (1824). Kyiv: Tipografiia Akademicheskaiia pri Kievo-Pecherskoi lavre [in Russian].
- Novitskii, Ia. A. (1871). Ioann Gerbinii, vilenskii pastor poloviny 17 veka, i ego "Podzemnyi Kiev" [John Herbinus, a Vilna Pastor of the Mid-seventeenth Century, and his "Underground Kiev"]. *Vestnik Zapadnoi Rossii*, 4, 1–37 [in Russian].
- Novitskii, O. M. (1832). *O dukhobortsakh* [About the Doukhobors]. Kyiv: Tipografiia Akademicheskaiia pri Kievo-Pecherskoi lavre [in Russian].
- Okhrimenko, H. V. (2012). Dzherela dlia vyvchennia pytannia ukhadenia Beresteiskoi unii ta polemiky shchodo nei: na osnovi naukovykh doslidzhen predstavnykh Kyivskoi dukhovnoi akademii [Sources for Studying of the Issue of Concluding the Union of Brest and Controversy about it: on the Basis of Scientific Research of the Representatives of Kyiv Theological Academy]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia": Istorychne relihioznavstvo*, 6, 231–240 [in Ukrainian].
- Ontlik, N. K. (1905). Sotsial'noe znachenie khristianstva po ucheniu F. M. Dostoevskogo [Social Significance of Christianity According to the Doctrine of Fyodor Dostoevsky]. In *Ucheno-bogoslovskie i tserkovno-propovednicheskie opyty studentov Kievskoi dukhovnoi akademii LVII kursa (1904 g.)* [Exercises in Theological Sciences and Clerical Preaching of Kyiv Theological Academy Students of LVII Course (1904)] (pp. 411–564). Kyiv [in Russian].
- Opyty uprazhnenii vospitannikov Kievskoi dukhovnoi akademii piatogo uchebnogo kursa* [Exercise Experiences of Kyiv Theological Academy Students of Fifth Year of Study]. (1832). Vol. 1–2. Kyiv: Tipografiia Akademicheskaiia pri Kievo-Pecherskoi lavre [in Russian].
- Pevnytskyi, V. F. *Moi vospominaniya. II. Studencheskie gody* [My Memories. II. Student Years]. Kyiv: Tipografiia Universyteta St. Vladimira, 1911 [in Russian].
- Pereverzev, S. V. (1905). Ideia Bogochelovechestva v bogoslovskofilosofskoi sisteme Vl. Solov'eva [The Idea of God-manhood in Theological and Philosophical System of Vladimir Solovyov]. In *Ucheno-bogoslovskie i tserkovno-propovednicheskie opyty studentov Kievskoi dukhovnoi akademii LVII kursa (1904 g.)* [Exercises in Theological Sciences and Clerical Preaching of Kyiv Theological Academy Students of LVII Course (1904)] (pp. 1–131). Kyiv [in Russian].
- Petrov, N. I. (2003). Vospominaniia starogo arkhologa [Memories of the Old Archeologist]. In *Mykola Petrov. Skryzhalii pamiaty* [Mykola Petrov. Tablets of Memory] (pp. 106–143). Kyiv: Lybid [in Russian].
- Picheta, I. Kh, prot. (1911). *Fakty i vospominaniia iz shkol'noi zhizni gertsegovintsa* [Facts and Memories from the School Life of the Native of Herzegovina]. Khar'kov: Mirnyi trud [in Russian].
- Polozhenie ob ispytaniakh na uchenye stepeni i zvanie deistvitelnogo studenta v dukhovnykh akademiakh [Regulations on Testing for Academic Degrees and the Title of a Real Student in Theological Academies]. (1875) In *Protokoly zasedanii Soveta Kievskoi dukhovnoi akademii za 1874–1875 uchebnyi god* [Minutes of Kiev Theological Academy Council meeting for the 1874–1875 Academic Year]. Prilozheniia [Appendix] (pp. 1–18). Kyiv: Tipografiia S. T. Eremeeva, 1875 [in Russian].
- Pravila dlia rassmotreniia sochinenii, predstavliaemykh na soiskanie uchenykh stepeni [Rules for the Review of Works Submitted for the Acquisition of Academic Degrees]. (1889). In *Izvlachenie iz protokolov Soveta Kievskoi dukhovnoi akademii za 1888–1889 uchebnyi god* [Extract from the Minutes of the Council of Kyiv Theological Academy for the 1888–1889 school year] (pp. 176–183). Kyiv: Tipografiia G. T. Korchak-Novitskogo [in Russian].
- Rozhdestvenskii, F. A. (1908). Vzgliad na otnoshenie tserkvi i gosudarstva v noveishei russkoi bogoslovsko-filosofskoi literature (v sviazi s obshchei istoriei voprosa) [A Look at the Relations of the Church and the State in the Modern Russian Theological and Philosophical Literature (in Connection with the General History of the Issue)]. In *Ucheno-bogoslovskie i tserkovno-propovednicheskie opyty studentov Kievskoi dukhovnoi akademii LX kursa (1907 g.)* [Exercises in Theological Sciences and Clerical Preaching of Kyiv Theological Academy Students of Course LX] (pp. 177–454). Kyiv [in Russian].
- Rybinskii, V. P. (1936). *K istorii Kievskoi dukhovnoi akademii (kurs 1887–1891 gg.)* [On the History of Kyiv Theological Academy (Course 1887–1891)]. (F. 33, № 973). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].
- Sobranie sochinenii studentov Kievskoi dukhovnoi akademii* [Collected Works by the Students of Kyiv Theological Academy]. (1839). Vol. 1. Kyiv: Universitetskaia tipografiia [in Russian].
- Sokolov, N. I., prot. (1906). Vospominaniia i avtobiografiia odeskogo protoiereia Nikolaia Ivanovicha Sokolova [Memories and Autobiography of Odessa Protopriest Nikolai Ivanovich Sokolov]. *Kievskaiia starina*, 10, 155–197 [in Russian].
- Starodub, A. V. (2008). Vypusknik Kyivskoi dukhovnoi akademii Pamfil Levytskyi ta yoho kandydatskyi tvir "Yoasaf Krokovskiy, mytropolyt Kyeviskyi" [Pamfil Levytskyi, the Graduate of Kyiv Theological Academy, and his Candidate Work "Yoasaf Krokovskiy, the Metropolitan of Kyiv"]. *Kyivska Akademiia*, 5, 81–101 [in Ukrainian].
- Sukhova, N. Iu. (2009). Znachenie Sviatetshego Sinoda v istorii nauchno-bogoslovskoi attestatsii (1839–1917) [The Meaning of The Most Holy Synod in the History of Awarding of Degrees in Theology]. *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universyteta. Istoriia*, 37, 101–109.
- Titov, F. I., prot. (1915). Vvedenie [Introduction]. In *Akty i dokumenty, otnosiashchiesia k istorii Kievskoi Akademii. Otdielenie III (1796–1869)* [Acts and Documents, Related to the History of Kyiv Academy: Section III, 1823–1869]. Vol. V: 1823–1869 (c. VII–XXVI). Kyiv: Tipografiia I. I. Chokolova [in Russian].
- Tkachuk, M. L. (2002). Yak vyvchaly istoriiu filosofii v Kyivskii dukhovni akademii XIX – pochatku XX st. [How History of Philosophy was Studied at Kyiv Theological Academy of the 19th – the Beginning of the 20th Century]. *Mahisterium, 9 (Istoriiko-filosofski studii)*, 35–51 [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L. (2009). Filozofska spadshchyna Kyivskoi dukhovnoi akademii: stan i perspektyvy doslidzhenia [Philosophical Heritage of Kyiv Theological Academy: State and Perspectives of Research]. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii*, 11, 205–214 [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L. (2011). Filozofia v Kyivskii dukhovni akademii: osvittii aspekt [Philosophy in Kyiv Theological Academy: the educational aspect]. In M. L. Tkachuk (Ed.) *Filosofska osvita v Ukraini: istoriia ta suchasnist* [Philosophical Education in Ukraine: History and Modernity] (pp. 66–94). Kyiv: Ahrar Media Hrup [in Ukrainian].

- Tkachuk, M. L. (2015a). Inokentii (Borysov Ivan Oleksiiovych) [Inokentii (Borysov Ivan Oleksiiovych)]. In M. L. Tkachuk, V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kyiv Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. Vol. 1: A–K (pp. 574–583). Kyiv: Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Tkachuk, M. L. (2015b). Kyivska dukhovna akademiia (1817–1924): storinkamy istorii [Kyiv Theological Academy (1817–1924): Through the Pages of History].” In M. L. Tkachuk, V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyivska dukhovna akademiia v imenakh: 1819–1924* [Kyiv Theological Academy in Names: 1819–1924]: encyclopedia in 2 vol. Vol. 1: A–K (pp. 9–55). Kyiv: Publishing house “Kyievo-Mohylianska akademiia” [“Kyiv-Mohyla Academy”] [in Ukrainian].
- Vysochaishe utverzhdennyi 30 avgusta 1814 goda proekt Ustava dukhovnykh akademii [A Draft of Theological Academies Statute, Highest Approved August 30, 1814]. (1830). In *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie pervoe* [The Complete Collection of Laws of Russian Empire. First Collection]. Vol. XXXII (pp. 910–954). St Petersburg: Tipografiia II otdeleniia sobstvennoi ego velichestva kantseliarii [in Russian].
- Vysochaishe utverzhdennyi 30 maia 1869 g. Ustav pravoslavnykh dukhovnykh akademii [A Theological Academies Statute, Highest Approved May 30, 1869].” (1873). In *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie vtoroe* [The Complete Collection of Laws of Russian Empire. Second Collection]. Vol. XLIV, part 1 (pp. 545–56). St Petersburg: Tipografiia II otdeleniia sobstvennoi ego velichestva kantseliarii [in Russian].
- Vysochaishe utverzhdennyi 20 apreliia 1884 g. Ustav pravoslavnykh dukhovnykh akademii [Theological Academies Statute, Highest Approved April 20, 1884]. (1887). In *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie trete* [The Complete Collection of Laws of Russian Empire. Third Collection]. Vol. IV. (pp. 232–243). St. Petersburg: Gosudarstvennaia tipografiia [in Russian].
- Vysochaishe utverzhdennyi 2 apreliia 1910 g. Ustav pravoslavnykh dukhovnykh akademii [Theological Academies Statute, Highest Approved April 2, 1910]. (1913). In *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie trete* [The Complete Collection of Laws of Russian Empire. Third Collection]. Vol. XXX. (pp. 414–431). St. Petersburg: Gosudarstvennaia tipografiia [in Russian].
- Zhurnaly zasedanii Konferentsii Kievskoi dukhovnoi akademii za 1863 god* [Meeting Logs of the Conference of Kyiv Theological Academy in 1863]. (1863). (F. 175, № 59/11). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Kyiv [in Russian].

Maryna Tkachuk

CANDIDATE WORKS OF THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY STUDENTS (1819–1924): THE SPECIFICITY OF THE GENRE

The article highlights the features of Candidate Degree works of the Kyiv Theological Academy students of the 19th – the beginning of the 20th centuries as the most important element of their educational and scientific training. Based on a wide range of primary sources (Theological Academies Statutes, the Most Holy Synod Decrees, journals of the Kyiv Theological Academy Conference, reports and minutes of the Academic Council meetings, handwritten and printed Candidate Degree works of the Kyiv Theological Academy graduates, their memoirs, etc.), the author refutes the false identification of works for obtaining of the degree of Candidate of Theology, written in the Orthodox theological academies of the Russian Empire, with the modern Candidate dissertations. Considering these works as qualifying works for obtaining an academic degree of Candidate of Theology that are of similar status as the modern diploma works of higher education institution students, the author argues that such an approach does not diminish their importance and their great source potential in the study of scholarly work of the Orthodox theological academies of the 19th – early 20th centuries. Based on the example of the Kyiv Theological Academy, the article reveals the important role of independent research work of the students, their mastering of skills of academic reading and writing in creating Candidate Degree works of quality; explains the procedural moments associated with their preparation, review, and evaluation. Based on the preserved manuscripts of Candidate Degree works of the Kyiv Theological Academy students, the paper outlines their subjects related to Bible Studies, Patrology, Dogmatic, Comparative, Moral, Pastoral Theology, Liturgy, and Homiletics, which are considered chiefly on historical material. The author stresses the particular popularity of the studies in History of the Church at the Kyiv Theological Academy, as well as other theological academies,, particularly the study of history of the Orthodox Church and its hierarchy in so-called Southwestern Krai of the Russian Empire (de-facto – the lands of modern Ukraine), as well as the history of the Kyiv Theological Academy of the 17th – 19th centuries. The article clarifies that contrary to the requirements of the Most Holy Synod to offer and choose the topics of exclusively theological nature for the qualification works, The Kyiv Theological Academy found the opportunity to realize the interest of students in other humanities – first of all, philosophy, the evidence of which is more than one hundred remaining manuscripts of Candidate Degree works on philosophical issues.

Keywords: Kyiv Theological Academy, Candidate works, theology, philosophy.

Матеріал надійшов 15.02.2019